

Tietovarannot ja demokratia*

Timo Kuronen

19.4.1999

Tiivistelmä

Tieto, demokratia ja valta muodostavat kolmion, jonka jokainen sivu on yhtä lailla tärkeä. Tiedon ja vallan samaistaminen kiinnittää huomion vain yhteen kolmion sivuista ja on sen vuoksi riittämätön tämän asiakokonaisuuden ymmärtämiseksi. Tiedon ja demokratian välisen tilan virittää laaja julkinen keskustelu. Sen pohjalta syntyvät demokraattisen vallankäytön edellytykset. Demokratian ja vallan välisen tilan virittää yhteinen, jaettu usko vallankäytön legitimiisyyteen. Demokraattisessa järjestelmässä vallankäyttö on avointa ja julkista. Vallan ja tiedon välisen tilan virittää tiedollinen avoimuus tehtyjen päätösten perusteluista ja seurauksista.

1 Kansalaisyhteiskunta

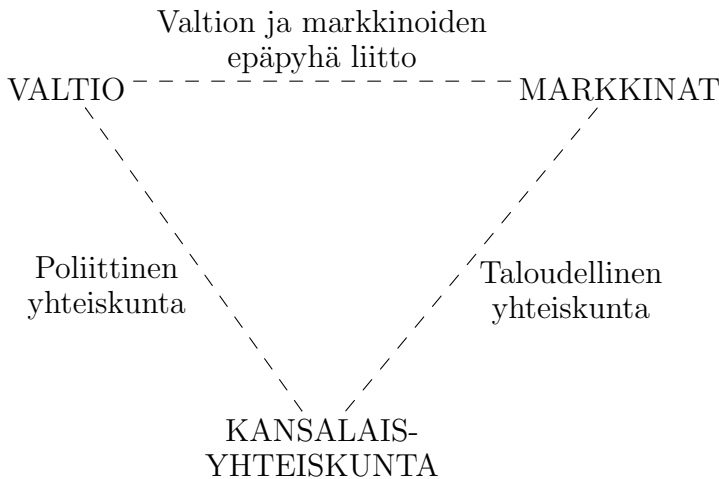
Tiedon ja demokratian välinen tiivis yhteys on itsestäänselvyys. Toimivaan demokratiaan kuuluu, että kansalaiset saavat vapaasti tietoja yhteiskunnallisesta päätöksenteosta. Yhtä lailla selvää on, että hyvin informoidut kansalaiset voivat asiantuntemuksensa turvin osallistua täysipainoisesti päätöksentekoon sekä valitsijoina että varsinaisina päättäjinä.

Käytännössä asetelma ei kuitenkaan ole näin yksinkertainen ja ongelmaton. Mitä syvemmmälle mennään tiedon, vallan ja demokratian ongelmiin, sitä monimutkaisemmalta koko asetelma alkaa näyttää.

*Luento *Tietotekniikka ja demokratia* -kurssilla Jyväskylän yliopiston digitaalisen median koulutusohjelmassa 19.4.1999.

Jos siis haluaa säilyttää lapsenuskonsa tiedon ja demokratian harmoniaan, on parempi olla lainkaan penkomatta koko asiaa.

Demokratian ideaalimallit ovat kehittyneet kahta reittiä. Ensimmäistä niistä Eerik Lagerspetz kutsuu poliittisen harkinnan malliksi ja sen taustalla ovat mm. Rousseau, de Condorcet, Kant ja Habermas. Toinen malli on intressien tyydyttämisen malli, jonka klassisia teoreetikkoja ovat mm. Jeremy Bentham ja James Mill (Lagerspetz 1999). Mallit voidaan kaavakuvana yhdistää kansalaisyhteiskunnan yleiseen malliin. Ideaalimallit syntyvät painottamalla joko valtion tai markkinoiden osuutta tärkeistä asioista päätettäessä.

Kuva 1. Kansalaisyhteiskunnan malli.

Kuvassa 1 on kaavion avulla esitetty kansalaisyhteiskunnan malli sellaisena kuin Cohen ja Arato hahmottelevat sen kirjassaan *Civil Society and Political Theory* (1994). Malli on moniosainen ja joiltakin osin vaikeasti tarkennettavissa. Kirjan tekijät jättävät sen tarkemman esittelyn varsin vähälle. Tässä yhteydessä alustavakin mielikuva on riittävä. Tämän kirjoituksen tarpeisiin riittää todeta, että kansalaisyhteiskunta on selvästi erillään sekä valtiosta että markkinoista ja että se liittyy niihin kahden välittävän muodostelman avulla (ks. myös Wolfe 1989).

Kansalaisyhteiskunta (civil society) on lyhimmin määriteltynä kansalaisten ja heidän yhteisöjensä muodostama julkisen ja tuotannollisen toiminnan kokonaisuus, joka puolustaa jäsentensä etuja sekä

valtiota että markkinoita vastaan. Tuotannollisesta toiminnasta voidaan käyttää nimitystä kolmas sektori. Pääpaino on julkisessa keskustelussa, jossa arkielämän ongelmat ovat näkyvästi esillä. Kansalaisyhteiskunta muodostaa sen pohjan, jossa poliittisen ja taloudellisen yhteiskunnan piiriin nousevat ongelmat syntyvät ja kehittyvät.

Poliittinen yhteiskunta (political society) koostuu puolueiden toiminnasta ja sellaisesta julkisesta keskustelusta, jossa yhteiskunnallisia ongelmia nostetaan esille, arvioidaan, tehdään ratkaisuehdotuksia ja seurataan ratkaisuehdotusten etenemistä valtiollisen päätöksenteon tasolla. Oleellinen ajatus on, että julkinen keskustelu on siinä määrin laajaa ja kovasävyistä, että se pystyy vaikuttamaan sekä poliitikkojen että poliitikkojen valintaan.

Taloudellinen yhteiskunta (economic society) koostuu pientuottajista, heidän järjestöistään, osuustoiminnallisista yhteisöistä, kuluttajien järjestöistä ja markkinoiden toimintaa koskevasta julkisesta keskustelusta. Tämä on vaikeasti mielletävä ja vieläkin vaikeammin organisoitavissa oleva alue. On vähintäänkin epämuodikasta ehdottaa osuustoiminta-aatteen elvyttämistä Yrjö Kallisen tarkoittamassa mielessä.¹

Kansalaisyhteiskunnan teoria on sekä tärkeä että ajankohtainen. Kansalaisten ja kansallisvaltioiden asema on rajusti muuttumassa niin Euroopassa kuin kaikkialla muuallakin. Muutos on yllättänyt politiikan tutkijat äkillisyydellään ja rajuudellaan. Vielä vuosikymmen sitten näytti siltä, että kansalaisyhteiskunnan idea, joka voimakaimmin esimerkiksi Suomeen tuli Hegelin ja Snellmanin kautta, oli kokonaan menettämässä merkitystään (Keane 1988). Sosialistisen leirin romahtaminen ja EU-leirin syntyminen pakottavat perusteelliseen uudelleen arviointiin (Keane 1998).

2 Tieto, valta ja demokratia

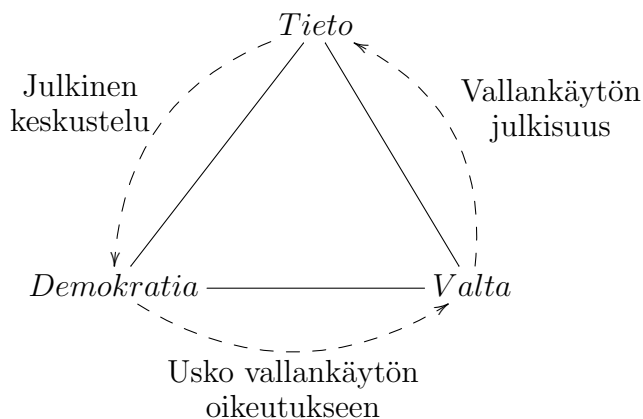
Tiedon, demokratian ja vallan keskinäissuhteita voi havainnollistaa kahden vastakkaisen kehitysprosessin avulla: demokratian lujittumisen ja kuihtumisen mallit. Ensinnäkin on kuitenkin paikallaan esittää lyhyt määritelmä: Demokratian ydin ei ole määrävälein toimeenpannuissa

¹K- tai S-ryhmällä ei ole mitään yhtymäkohtia tässä tarkoitettun osuustoiminta-aatteen kanssa.

äänestyksissä. Demokratian ydin on laajassa, julkisessa keskustelussa, jonka tulokset tulevat kirjatuksi siinä äänestystapahtumassa, jossa erilaisia näkökantoja edustavia ihmisiä valitaan hoitamaan yhteisiä asioita.

Aivan vastaavalla tavalla voidaan luonnehtia vallan olemusta. Vallan ydin ei ole vallanpitäjien muodollisessa oikeudessa säätää yhteiskuntaa koskevia lakeja. Vallan ydin on vallanpitäjien ja kansalaisten yhteisessä, jaetussa uskossa vallankäytön legitimiisyyteen. Näiden määritelmien avulla voidaan tarkastella demokratian lujittumisen ja julkisuuden lisääntymisen mallia.

Demokratian ydin on siis julkisessa keskustelussa, joka perustuu laajojen ja huolellisesti ylläpidettyjen tietovarantojen käyttöön. Keskusteluun perustuva vaalitapahtuma synnyttää pohjan lainsäädäntötoimintaa koskevan luottamuksen synnylle. Yhteiskunnallisen vallankäytön perustana on usko valittujen edustajien toiminnan järkevyyteen. Tietovarannot pelkistetyimmillään koskevat juuri vallankäyttöä, jota valvotaan julkisessa keskustelussa.

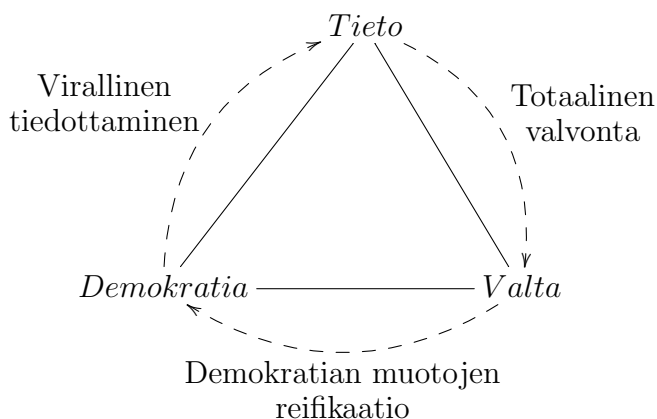

Kuva 2. Demokratian ja tiedon ihannemalli.

Tästä demokratian lujittumisen ja julkisuuden lisääntymisen kierteestä tulee helposti mieleen Antiikin ajan Ateenan kaupunkivaltio ja sen aikainen demokratia. Lisäksi tulevat tietenkin syytökset haitailusta entisaikojen malleihin, joihin ei enää nykypäivän tilanteessa pystytä millään ilveellä palaamaan. Vahvin epäilyksien kohdistuu tosiasiallisen osallistumisen vähäisyyteen. Kansalaiset eivät ole niin kiinnostuneita yhteisistä asioista, että malli voisi toimia.

Jos demokratia rajoittuu siihen, että kansalaiset saavat äänestää määrääjain kilpailevien puolueiden asettamia ehdokkaita, ollaan hyvin kaukana demokratian ideaaleista. Useimmiten tämä kilpailevien eliittien demokratia toimii niin, että äänestäjät eivät pääse millään tavalla vaikuttamaan ehdollepanoon. He eivät pääse vaikuttamaan siihen, mitä kysymyksiä otetaan demokraattisissa elimissä käsitte-lyyn. He eivät pääse vaikuttamaan siihen, mitä vaihtoehtoja asetetaan harkinnan kohteeksi. Heidän mahdollisuutensa seurata päätöksenteon perusteita ja seurauksia ovat kaiken lisäksi hyvin rajalliset. Vähäinen julkisuus toimii johtavan eliitin välttämättömyyksiä julistamien ratkaisujen perusteluna. Minkäänlainen kritiikki ei saavuta vallan ylimpiä tasoja.

Tällainen äänestämällä toteutuva kilpailevien eliittien hallitsema demokratia on pelkkä reifikaatio, pelkkä luutuma, se on jäännös oikeasta demokratiasta. On täysin mahdollista, että tiedon, demokratian ja vallan vaikutusketju alkaa vähitellen kulkea päinvastaiseen suuntaan.

Kuva 3. Demokratian ja tiedon uhkakuva.

Tietoja ei ehkä kerätäkään julkisen keskustelun tarpeisiin vaan pikemminkin valvonnan tarpeita silmällä pitäen. Tietotekniikan keinoin ihmisten toimintaa voidaan seurata ja kerätyistä tiedoista voidaan muodostaa data-avaruuteen hyvinkin tarkka toisinto ihmisestä – eräänlainen kyberolio.

Tässä mallissa valtakoneisto käyttää tietovarantoja demokraattisen päätöksenteon ohjailuun. Julkinen keskustelu vähitellen rajoittuu

käsittämään toisarvoisia kysyksiä. Julkisuuden perusta muodostuu virallisesta tiedottamisesta, jossa lähinnä perustellaan talouspoliittisia välttämättömyyksiä. Mitään vaihtoehtoja minkään suuren kysymyksen ratkaisemiseen ei ole. Kaikki puolueet ovat samaa mieltä kaikista tärkeistä asioista. Tilanne näkyy selvimmin hallitusneuvotteluissa. Viimeisimmässä neuvottelussa kaikki puolueet olisivat ohjelmakysymysten osalta olleet valmiit yhteiseen kaikkien puolueitten hallitukseen. Puhtaat valtapoliittiset pyrkimykset pudottivat yhden puolueen pois hallituksesta.

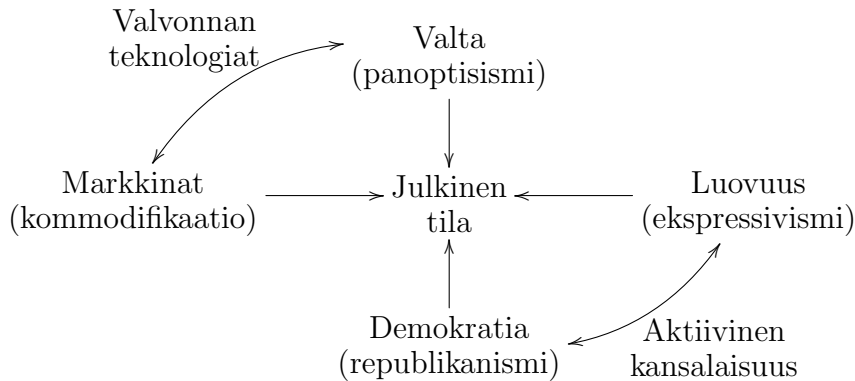
Tiedon, demokratian ja vallan vaikutusketju on todellisuudessa paljon monimutkaisempi kuin pelkistetyistä kaavakuvioista voisi päätellä. Kumpikin vaikutusten suunta on samanaikaisesti toiminnassa. Itse asiassa jokainen kolmion kärjistä vaikuttaa koko ajan kahteen muuhun. Vaikutusketjuja pohtimalla voi kuitenkin pyrkiä jäsentämään meneillään mahdollisesti olevia muutoksia. Monet tekijät viittaavat siihen, että demokratian kaventumisen vaikutusketju on voimistumassa. Mistään dramaattisista muutoksista ei silti voi puhua.

3 Vallan ja kansalaisuuden jännite

Tiedon ja vallan suhteita voi tarkastella vielä yhden mallin avulla, joka asettaa vastakkain vallan teknologiat ja ihmisen aktiivisen toiminnan. Tässä mallissa ovat vastakkain yhtäällä valtion ja markkinoiden muodostama (epäpyhä?) liitto sekä toisaalla ihmisen luovan toiminnan varaan rakentuva republikanistinen demokratia.

Ihmisen aktiivisessa toiminnassa kulttuurisilla teoilla ja demokraattisilla puhekäytännöillä on yhteinen psykososiaalinen perusta. *Psykologisesti* voidaan ajatella, että ihmisen sisimmässä sijaitsee eräänlainen aktiivisen toiminnan lähde, josta sekä kulttuuriset teot että demokratiaa tuottavat puheet ammentavat. Aktiivisuuden lähde ei vielä sinällään määritä aktiivisuuden ilmenemisen muotoja. Kulttuurin tai demokratian toiminnoiksi valikoituva aktiivisuus on monista tekijöistä riippuvainen. Poikkeukselliset lahjat voivat ohjata kulttuurin tai tieteen alueelle. Koetut yhteiskunnalliset epäkohdat voivat antaa aiheen yhteiskunnalliselle toiminnalle. Samakin ihminen voi olla aktiivinen kummallakin alueella.

Sosiaalisesti ja yhteiskunnallisesti ajatellen kulttuuriset teot ja demokraattiset puheet toimivat julkisen tilan (public sphere) virittäjinä. Yksilöllisistä kyvyistä ja tarpeista nousevat teot astuvat julkiseen tilaan ja kohtaavat samalla yhteisön, yhteiskunnan ja markkinoiden maailman. Julkisuuteen tullessaan teot joutuvat myönteisen tai kielteisen huomion kohteeksi. Samansukuiset teot alkavat samalla muodostaa omaa alitilaa yleisen julkisen tilan puitteissa. Kulttuurisista teoista voi vähitellen muodostua oma alikulttuuri; demokraattiset puheikäytännöt voivat parhaimmillaan johtaa sananvapauden lujuuttumiseen ja jopa laajenemiseen.

Kuva 4. Vallan ja kansalaisuuden malli.

Julkinen tila syntyy ja säilyy hyvin monien ihmisten yhtäaikaisten ponnistelujen tuloksena. Se on koko ajan vaarassa supistua tai jopa puristua kasaan vallan teknologioiden vaikutuksesta. Aktiivisen kansalaisuuden perustana ovat ekspressivismi ja republikanismi. Niitä vastassa ovat vallan teknologiat, joiden hyödyntäminen on historiallisessa mielessä osa hallintamentaliteetin lisääntymistä muiden hallinnan tapojen kustannuksella (Foucault 1991). Teknologiat ilmenevät valtiollisen vallan puolella panoptisismina ja markkinoiden puolella kommodifikaationa. Valvonnan ja vallan mekanismit ovat kummallakin sektorilla – *mutatis mutandis* – identtiset.

Julkisella tilalla on kulttuurin ja demokratian kannalta samat erottautumisen, positiivisen vapauden, kansalaishyveiden ja kilpailun (agonistiikan) määreet. Yksilöllisin äänenpainoin ilmenevä, muusta joukosta erottuva julkisuuteen astuminen edellyttää negatiivisen vapauden ohella myös positiivista vapautta (Berlin 1969). Mainitut va-

paudet ovat poliittisen filosofian käsitteitä mutta ne ovat käyttökelpoisia myös kulttuurin tuottamisessa.

Negatiivinen vapaus tarkoittaa ihmisen mahdollisuutta tehdä jotain ilman, että jokin toinen ihminen tai taho suoranaisesti estää kyseisen tekemisen tai tarkoituksellisesti haittaa sitä. Negatiivisen vapauden käsite on periaatteessa hyvin selkeä ja se on itsestäänselvyyttenä mukana kaikessa länsimaaisessa, poliittisessä ajattelussa. *Positiivinen vapaus* tarkoittaa ihmisen mahdollisuutta (mastery over the self) tehdä jotain ilman, että ihmisen omat ristiriidat tai muut henkiset tai psyykkiset pidäkkeet estävät kyseisen tekemisen.

Tietoyhteiskunnan kehittyminen antaa mahdollisuuden tarkastella uudelleen aktiivisen kansalaisuuden realisoitumisen edellytyksiä. Tietoyhteiskunnan kehittymiseen on liitetty hyvin pitkälle meneviä myönteisiä odotuksia, jotka äänenpainoiltaan lähenevät teknologia-determinismiiä (Keskinen 1995; Savolainen et al. 1995). Nämä odotukset ovat epärealistisia. Teknologia ei muutu demokratiaksi ilman ihmisiä ja käytäntöjä (Barber 1990; Barber 1997). Teknologia on omiaan vahvistamaan yhteiskunnassa meneillään olevia kehitystrendejä, jotka etenisivät vaikka teknologiaa ei käytettäisikään (Tehranian 1990).

Aktiivisen kansalaisuuden mahdollisuudet kytkeytyvät tämän päivän tilanteessa Internetin käytön tarjoamiin mahdollisuuksiin. Internet on teknologian historiassa ensimmäinen viestintäväline, joka tekee mahdolliseksi *"hankkia, vastaanottaa ja levittää kaikenlaisia tietoja ja ajatuksia riippumatta alueellisista rajoista"*. Lainaus on YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevan sopimuksen 19. artiklasta. Jos kansalaisella on käytettävissään Internet-yhteydet, hän voi ensimmäisen kerran koko tunnetun historian aikana todella käyttää YK:n tarkoittamia kansalaisoikeuksia.

Sananvapauden harjoittaminen pelkkänä sanan vapautena ei kuitenkaan riitä julkisen tilan virittämiseen. Sananvapauden on tavalla tai toisella kytkedyttävä esille tuotavien ongelmien käsittelemisen ja ratkaisemisen näköalaan. Kuten Benjamin Barber kirjassaan *Strong Democracy* toteaa, vahvan demokratian toteuttamiseksi tarvittava ohjelma on pantava täytäntöön kokonaisuudessaan. Siitä ei saa poimia joitakin yksittäisiä osia ja jättää samalla jotkut muut, yhtä lailla välttämättömät osat toteuttamatta (Barber 1990).

Vahvan demokratian ohjelma on teoreettisesti tarkasteltuna pätevästi rakennettu. Jos sellainen järjestelmä pystyttäisiin saamaan ai-

kaan, se olisi mitä ilmeisimmin stabiili. Tältä osin vahva demokratia poikkeaa liberaalista herruudettoman republikanismin mallista. Vahvaan demokratiaan astuminen edellyttää kuitenkin kuvaannollisesti ilmaistuna sitä, että kansakunta astuu siihen tasatahdissa. Sellainen edellyttäisi vahvaa jaettua näkemystä mallin oikeutuksesta, toimivuudesta ja realisoinnin todennäköisyydestä (jaetusta tiedosta ks. Lagerspetz 1995).

Aktiivisen kansalaisuuden perusteita on aluksi harjoitettava pienimuotoisesti käytännössä sekä demokratian että kulttuurin saralla. Yhdysvalloista liikkeelle lähtenyt keskustelu kansalaisjournalismin (*public journalism*) mahdollisuuksista poliittisen aktiivisuuden elvyttäjänä tarjoaa varteenotettavan ja kokeilemisen arvoisen lähestymistavan (Glasser & Craft 1997).

Kansalaisjournalismia ei kuitenkaan pidä harjoittaa kansalaisaktivistien (s.o. jo muutenkin aktiivisten ihmisten) esille tulemisen keinona. Kansalaisjournalismi on liitettävä osaksi yhteiskunnallisiin ongelmiin suuntautunutta (puoluepolitiikasta irrallaan olevaa?) yhdistystoimintaa, jossa on mukana sekä aktiivisia että vähemmän aktiivisia ihmisiä. Oleellista on toiminnan käytännöllisyys ja tavoiteltujen muutosten realisoitumisen mahdollisuus.

Myös kulttuurin puolella voidaan viedä kansalaisjournalismin ideoita käytännön tasolle. Kulttuurinen toiminta ei tähtää ongelmien tai epäkohtien korjaamiseen samalla tavoin kuin demokraattinen keskustelu. Kulttuuri liittyy läheisemmin itseilmaisun mahdollisuuksiin.

Itseilmaisu ekspressivisminä edellyttää kuitenkin yleisön tai vähintäänkin vastaanottajan mukana olemista ja reagoimista. Tässä mielessä oman julkisen tilan muodostaminen kilpailee markkinoiden muodostamien julkisten tilojen kanssa erityisesti ajankäytöstä. Jokainen tunti omaehtoisen kulttuurin parissa on samalla tunti pois kaupallisen kulttuurin parista. Varsinkin ajankäytön osalta kyse on puhtaasta nollasummapelistä.

Viime kädessä kyse on sellaisen aktiivisen ihmisen synnystä, joka pystyy puolustamaan omia näkemyksiään enemmistön kantaa vastaan, pystyy puolustamaan demokratiaa ja sananvapautta niiden loukkauksia vastaan, ja pystyy puolustamaan kansallisen kulttuurin olemassaoloa ylikansallista, kaupallista, teollisesti tuotettua kulttuuria vastaan. Kulttuuristen ja demokraattisten käytäntöjen kannalta kyse on moniarvoisuuden edellytysten turvaamisesta kaikissa olosuhteissa.

Toimiva demokratia tarvitsee kriitikkoja ja kritiikkiä. Se tarvitsee sellaisia ihmisiä, jotka vaikeissakin olosuhteissa uskaltavat puolustaa sananvapautta. Toimiva kulttuuri tarvitsee omaehtoista kulttuuritoimintaa ja monipuolisia kansallisen kulttuurin tuotteita. Se tarvitsee sellaisia ihmisiä, jotka pitävät kansallisen kulttuurin perinteitä arvossa luomalla niiden pohjalta eläviä, uusia kulttuuriteoksia. Sellaiset ihmiset pystyvät pitämään kulttuurin elinvoimaisena vaikeissakin olosuhteissa.

Lähdeluettelo

- Barber, Benjamin R. (1990). *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Barber, Benjamin R. (1997). The new telecommunications technology: Endless frontier or the end of democracy? *Constellations*, 4(2):208–228.
- Berlin, Isaiah (1969). *Four Essays on Liberty*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, Jean L. & Arato, Andrew (1994). *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Foucault, Michel (1991). Governmentality. In Burchell, Graham; Gordon, Colin & Miller, Peter, editors, *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*, pages 87–104. Hemel Hempstead, England: Harvester Wheatsheaf.
- Glasser, Theodore L. & Craft, Stephanie (1997). Kansalaisjournalismi ja demokraattiset ideaalit. *Tiedotustutkimus*, 20(4):22–36.
- Keane, John (1998). *Civil Society. Old Images, New Visions*. Cambridge: Polity Press.
- Keane, John (1998 [1988]). *Democracy and Civil Society. On the Predicaments of European Socialism, the Prospects for Democracy, and the Problem of Controlling Social and Political Power*. London: University of Westminster Press, revised edition.

- Keskinen, Auli, toim. (1995). *Teledemokratia – tietoverkot ja yhteiskunta*. Helsinki: Painatuskeskus.
- Lagerspetz, Eerik (1995). *The Opposite Mirrors. An Essay on the Conventionalist Theory of Institutions*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Lagerspetz, Eerik (1999). Demokratian hautajaiset? *Tiedepolitiikka*, 24(1):33–44.
- Savolainen, Veli-Antti; Himanen, Pekka et al. (1995). *Kohtaamisyhteiskunta. Kirja mahdollisuudesta*. Helsinki: Edita.
- Tehrani, Majid (1990). *Technologies of Power. Information Machines and Democratic Prospects*. Norwood, N.J.: Ablex.
- Wolfe, Alan (1989). *Whose Keeper? Social Science and Moral Obligation*. Berkeley, CA: University of California Press.